

Osobnostní a sociální výchova v pregraduální přípravě učitelů primární školy

RENATA ŠIKULOVÁ

Katedra primárního vzdělávání, PF UJEP, Hoření 13, 400 96 Ústí nad Labem, sikulova@pf.ujep.cz

Klíčová slova: příprava učitelů, primární škola, Rámcový vzdělávací program ZV, osobnostní a sociální rozvoj žáka, kompetence učitele, kurikulum předmětu,

Abstrakt: Příspěvek se zabývá osobnostní a sociální výchovou, která se objevuje jako jedno z průřezových témat RVP ZV. Autorka příspěvku se zamýšlí nad důležitostí začlenění prvků osobnostní a sociální výchovy do vzdělávání učitelů primární školy v souvislosti s probíhajícími změnami v celkovém pojetí základního vzdělávání. Implementací kurzu Osobnostní a sociální výchova do učebního plánu učitelství 1. stupně chceme přispět ke zkvalitnění pregraduální přípravy učitelů primární školy v oblasti pedagogicko-psychologických a psychodidaktických kompetencí. Vycházíme z toho, že učitel, který má přispívat k osobnostnímu a sociálnímu rozvoji žáků, musí být pro tuto oblast výchovy a vzdělávání sám připraven.

ŠIKULOVÁ R.: **Personality and Social Education in Pregraduate Primary School Teacher Training**

Key words: pregraduate teacher training, primary school, Framework Educational Programme of Basic Education, personality and social education, professional competence of the teacher

Abstract. The contribution deals with personality and social education that is one of the basic topics of the Framework Educational Programme of Basic Education. The author presents the importance of the integration of personality and social education elements to primary school teacher training in connection with current changes in the general conception of basic education. The implementation of the Personality and Social Education course is going to be a contribution to the improvement of pregraduate primary school teacher training in the sphere of pedagogical and psychological competences. This is based on assumption that the teacher himself has to be prepared for the sphere of education if he is expected to contribute to the personality and social development of his pupils.

Změny v základních cílech a v celkovém pojetí primárního vzdělávání definované v kurikulárních dokumentech determinují zároveň změny v koncepci pregraduální přípravy učitelů primární školy.

Požadovaná proměna role učitele v kontextu vzdělávací reformy, která je ovlivňována měnicími se podmínkami ve společnosti a změnou vzdělávací politiky státu, vyvolala na řadě vysokých škol vzdělávajících učitele potřebu aktuálně reagovat na tyto změny a zamýšlet se nad obsahem pregraduálního vzdělávání učitelů.

Role učitele se posouvá do nových souvislostí souběžně s vývojem společnosti. Škola je důležitým modelem většiny sociálních situací a prostorem pro osobnostní rozvoj a kultivaci sociálních a komunikačních dovedností.

Stále výraznější je posun role učitele jako „předmětového“ specialisty směrem k učiteli, který učí své žáky žít ve společenství ostatních. Většího významu nabývají osobní kvality učitele samotného. Současně stoupá význam sociálního učení žáků, učitel není pouhým „předavatelem“ nových informací, ale stává se modelem sociální role a tím, kdo může pozitivně ovlivňovat osobnostní i sociální rozvoj žáků.

Podobně vidí změnu v pojetí učiteléské role V. Spilková (1999, s. 24) když formuluje „pojetí učitele primární školy jako odborníka, který usnadňuje učení a pomáhá dítěti v individuálním rozvoji, což vyžaduje posun profesních kompetencí od dosud dominantně předmětové ke kompetenci psychologické a psychodidaktické.“

Zkvalitnění přípravy učitelů, a to zejména v oblasti pedagogicko-psychologické, předpokládá vybavovat absolventy kompetencemi potřebnými pro úspěšnou realizaci nového modelu základního vzdělávání v praxi. Budoucí učitelé by měli být schopni realizovat změny ve vedení vyučování směrem k posílení autonomie vzdělávajících se subjektů. Měli by být schopni vytvářet podmínky pro dobré soužití ve školní třídě, přispívat k vytváření kvalitního sebepojetí a pozitivní perspektivy všech dětí bez rozdílu.

Náš záměr připravit k realizaci předmět „Osobnostní a sociální výchova“ (dále také OSV) a implementovat navrhovaný učební předmět do společného základu pregraduální přípravy učitelů 1. stupně, vyšel z Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání, v jehož úvodních částech je patrný akcent na osobnostně a sociálně orientované školní vzdělávání.

Aby mohl učitel přispívat k osobnostnímu rozvoji žáků a rozvíjet u nich sociální dovednosti, je důležité, aby byl pro tuto oblast činností připraven. Pak může lépe porozumět procesu, který se odehrává mezi učitelem a žáky i žáky navzájem při cvičeních zaměřených na rozvíjení sociálních dovedností žáků, může lépe reflektovat

výchovné momenty školních situací, může porozumět tomu, co z toho plyne pro rozvoj žáka a citlivě reagovat na situační změny v průběhu cvičení.

Nezbytným předpokladem pro adekvátní rozvíjení osobnostní a sociální stránky žáků je, aby učitel porozuměl a zvládl tyto dovednosti nejprve sám u sebe, vyzkoušel a experimentoval se svým vlastním chováním a měl zkušenost z učení prožitkem. Má-li někdo rozumět druhým, musí nejprve znát sám sebe. Aby učitel dokázal porozumět svým žákům a svým přístupem přispíval k jejich osobnostnímu a sociálnímu rozvoji, měl by porozumět nejprve sám sobě. Osobní kvality učitele a kvality jeho chování mají v tomto smyslu specifický edukační potenciál (máme na mysli především schopnost empatie, schopnost naslouchat, pedagogický takt, osobní vyrovnanost, pozitivní sebepojetí, optimismus atd.).

Osobnostní a sociální výchova jako průřezové téma nejen v RVP ZV

Osobnostní a sociální výchova se objevuje jako jedno z průřezových témat v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání. Svým obsahem má velmi úzkou vazbu na další oblasti Rámcového vzdělávacího programu, např. Jazyk a jazyková komunikace, Člověk a jeho svět, Člověk ve společnosti apod. OSV má velmi blízký vztah k dramatické výchově, hlavně tím, že používá jako svou základní metodu modelování situací prostřednictvím hry v rolích, improvizací a podpůrná cvičení pro osobnostní rozvoj.

Tuto „průřezovost“ vnímáme jako důležitý moment i v přípravném vzdělávání učitelů, dotýká se zejména disciplín pedagogicko-psychologické přípravy studentů učitelství. Některá témata OSV a metody práce lze úspěšně integrovat do výuky disciplín pedagogicko-psychologické přípravy studentů, např. úzce se dotýkají výuky obecné didaktiky i předmětových didaktik, souvisejí se všemi realizovanými formami pedagogické praxe i s některými psychologickými disciplínami (jedná se např. o témata - interakce učitele se žáky, sociální percepce, sociální i pedagogická komunikace, pedagogicko-psychologická diagnostika žáka, práce se skupinou, ovlivňování skupiny (třídy), zásady vytváření pozitivního klimatu ve třídě, kooperace ve dvojicích, kooperace ve skupině, hodnocení práce jednotlivců i skupiny, sebereflexe v práci učitele apod.).

Smyslem učebního předmětu je přispět k osobnostnímu a sociálnímu rozvoji samotných studentů učitelství 1. stupně. Na základě převážně činnostního a prožitkového učení si studenti osvojují klíčové dovednosti pro sebepoznání, seberegulaci a sebeorganizaci v oblastech učení a studia, obecné modely řešení problémů a jejich aplikaci se zřetelem na problémy vztahové a komunikační. Učí se zvládat rozhodovací situace spojené nejen s řízením vyučování, ale i situace výchovného charakteru, prohlubují si schopnosti porozumět druhému a komunikovat prostřednictvím adekvátních komunikačních prostředků verbální či neverbální povahy.

V předmětu osobnostní a sociální výchova se student stává zároveň „učivem“, poznává sám sebe, své reakce a zároveň se připravuje na budoucí práci s lidmi.

Co rozvíjíme u studentů prostřednictvím OSV?

Osobnostní a sociální výchova má prostřednictvím prožitkového a činnostního učení vést studenty k poznávání sebe sama, prohloubit jejich schopnosti porozumět druhému, navazovat kontakty, komunikovat a nacházet dohodu a řešení. Má přispívat k utváření osobnosti autentické, komunikativní a kreativní, osobnosti s vysokou mírou empatie a se schopností respektovat druhé lidi a jejich názory, naslouchat jim, oceňovat jejich přínos. Pozornost se soustřeďuje na dvě základní oblasti:

1. Osobnostně rozvojové cíle

se dotýkají oblasti sebepoznání, sebehodnocení a seberegulace, týkají se prožitků různých situací, volby a rozhodování, rozvoje samostatnosti a sebedůvěry, formulování vlastních postojů a jejich proměny, schopnosti měnit se a vytvářet osobní image atd.

V této oblasti jde o to, aby studenti dokázali:

- aktivně se účastnit společné činnosti,
- orientovat se v sobě samém, porozumět svému chování a jednání,
- adekvátním způsobem vyjadřovat své emoce, pocity a prožitky,
- rozpoznávat emoce druhých,
- posilovat svou sebedůvěru vyhledáváním svých silných stránek osobnosti,
- vystupovat před ostatními studenty nebo před žáky,
- rozvíjet schopnost uvolnění a soustředění,
- rozvíjet svou obrazotvornost a fantazii,
- poznávat možnosti hlasu a těla při různých formách komunikace,
- kultivovat svůj jazykový projev (artikulace, intonace, výraz),
- účelově využívat prostředků neverbální komunikace,
- naslouchat a poskytovat zpětnou vazbu, hodnotit vlastní práci, provádět sebereflexi.

2. Sociálně rozvojové cíle

postihují především způsoby chování a jednání, jimiž se realizují vztahy jedince zejména k lidem (jedná se o navazování kontaktů, vysílání komunikačních signálů a jejich přijímání, sdělování pozitivní a negativní zpětné vazby, hodnocení, přebírání rolí a jednání v roli, kooperace, řešení konfliktů).

V této oblasti jde o to, aby studenti dokázali:

- uplatňovat prostředky verbální a neverbální komunikace adekvátním způsobem podle situace,
- navázat kontakt s druhými, udržet ho a rozvíjet kooperaci potřebnou pro zvládnutí určité činnosti,
- respektovat stanovená skupinová pravidla, dohody a kompromis,
- naplánovat, organizovat a realizovat společně určitou činnost,
- spolupracovat při společné činnosti,
- formulovat myšlenky, vyjadřovat vlastní názor, vést diskusi, přesvědčovat a koordinovat druhé,
- podřídit své jednání okolnostem simulované situace,
- promyslet, připravit a jednat ve skupinové improvizaci na určité téma,
- prostřednictvím hry v roli, hry v situaci prezentovat svůj názor, postoj, využít svých předchozích zkušeností k charakterizaci postavy apod.

Jakých využíváme metod a forem práce se studenty při výuce OSV?

Vzhledem k povaze a obsahu předmětu Osobnostní a sociální výchova vyhledáváme a uplatňujeme především metody, které aktivizují studenty, přispívají nejen k jejich kognitivnímu rozvoji, ale obohacují je po stránce emocionální i sociální, přinášejí jim pozitivní prožitky a zkušenosti, které následně mohou ovlivňovat studentovo utvářející se pojetí výuky.

Poměrně velkou nabídku aktivizujících metod vhodných pro výuku, které podporují rozvoj samostatnosti, sebehodnocení a sebereflexe, kooperaci, odpovědnost, tvořivost, kritické myšlení a komunikaci nalezneme např. v titulech určených (nejen) pro dramatickou výchovu nebo v titulech, které jsou věnovány inovativním přístupům a novým způsobům práce ve škole i mimo školu.

Tab. 1 Přehled metod

Skupina metod	Konkrétní metody	Uplatnění v oblastech OSV
SLOVNÍ METODY	Monologické metody <ul style="list-style-type: none"> • vysvětlování • vyprávění • instruktáž 	<ul style="list-style-type: none"> • úvodní vstupy učitele • základní informace k tématu • vyprávění příběhů • prezentace výsledků • verbalizované transformace („co by bylo, kdyby ...“, monology věcí, zvířat ...) • komunikace - tematická vyprávění
	Dialogické metody <ul style="list-style-type: none"> • rozhovor • diskuse • brainstorming 	<ul style="list-style-type: none"> • plánování činnosti • pravidla komunikace • návrhy řešení problémů • hodnotící reflexe
DEMONSTRAČNÍ METODY	<ul style="list-style-type: none"> • akustická demonstrace • audiovizuální demonstrace • demonstrace životních situací • demonstrace kinestetická • demonstrace čichová, hmatová, vizuální 	<ul style="list-style-type: none"> • cvičení na smyslové vnímání • Kimovy hry • neverbální techniky (poznávání po hmatu) • činnosti s akcentem na fyzickou stránku (přemísťovací hry, relaxační postupy, cvičení důvěry) • práce s audiovizuální nahrávkou • zvuková exprese • komunikace • prezentace výsledků řešení

METODY MANIPULAČNÍ A KRESEBNÉ	<ul style="list-style-type: none"> • skládání a sestavování • rozkládání • konstrukce maket, masek • vytváření artefaktů • samostatná či skupinová práce grafická i výtvarná 	<ul style="list-style-type: none"> • analýza artefaktů – sebepojetí, sebepoznání, „historie“ života • poznávání ostatních • úkolově-kooperativní činnosti • vytváření pojmových (myšlenkových) map • výtvarná exprese pocitů
HRA (JAKO VÝUKOVÁ METODY)	<ul style="list-style-type: none"> • námětové hry • simulační hry • inscenační hry • dramatická hra • pantomima 	<ul style="list-style-type: none"> • hraní rolí • komunikace verbální i neverbální • řešení konfliktů • hraní fikce (hraní fiktivních situací) • vizualizace – představa a ztvárnění určitého chování • kooperativní činnosti • sebepoznávání, seberegulace • poznávání druhých a okolního světa • mezilidské vztahy
METODA PRÁCE S URČITÝM MÉDIEM	<ul style="list-style-type: none"> • metoda práce s textem (novinovým, uměleckým) • metoda práce s vlastním (autorským) textem • práce s videozáznamem 	<ul style="list-style-type: none"> • kooperativní činnosti – př. sestavování postupů organizace práce, prezentace výsledků společné činnosti • řešení vybraných problémů • sebepoznávání • komunikace, řešení konfliktů • plánování, rozhodování (akční plán) • poznávání druhých, pozorování chování • sebereflexe

Studenti jsou aktivně zapojováni do herních aktivit a cvičení tak, aby získali osobní zkušenost na základě prožitku. V diskusích a rozhovorech je následně podporována schopnost analyzovat konkrétní prožitky, a tedy vhléd do smyslu a dopadu konkrétních činností na dítě. Důraz je kladen na rozvoj dovedností provádět sebereflexi, kterou chápeme jako důležitý prostředek poznání sebe sama a jako prostředek autoregulace pedagogické činnosti učitele.

Pro zpětnou vazbu a reflexi prováděných činností může být využívána možnost pořízení videozáznamu a jeho projekce. Při reprodukci audiovizuálního záznamu mohou studenti i vyučující objektivněji pozorovat a hodnotit dílčí pokroky studenta a regulovat jeho další práci na svém rozvoji. Zároveň videozáznam umožňuje studentovi provádět vnitřní zpětnou vazbu a vytvářet si přesnější představu o sobě samém. Využití audiovizuálního záznamu k analýze provedených aktivit a mikrovýstupů studentů může pozitivně přispívat k rozvoji jejich profesionálních dovedností.

Součástí práce v seminářích osobnostní a sociální výchovy je tvorba studentova portfolia. Demonstruje jeho pedagogické kompetence a je významným prostředkem pro studentovu sebereflexi a sebehodnocení. Studenti jsou vedeni k průběžnému doplňování svého portfolia a tento soubor jejich aktivit a produktů může být jedním z předmětů hodnocení na konci výuky.

Závěrem

V letošním roce byl realizován první výběrový kurz OSV pro studenty třetích a čtvrtých ročníků. Pozitivní zpětná vazba, kterou jsme od studentů získali, nás vedla k rozhodnutí v novém akademickém roce opět tento kurz studentům nabídnout. Studenti oceňovali vedle obsahu kurzu především metody a formy práce, které si mohli sami vyzkoušet. Zároveň se potvrdila skutečnost, že učení se vlastní činností, učení se prožitkem a získávání osobních zkušeností je našimi studenty velmi vítáno a oceňováno. V další etapě počítáme se zařazením kurzu mezi povinně volitelné předměty. Věříme, že OSV má své místo v pregraduálním vzdělávání učitelů primární školy a že tímto způsobem můžeme přispět ke zvýšení jeho kvality.

Literatura

- FOUNTAIN S. 1994: Místo na slunci. Praha: nakladatelství Tereza.
 GRECMANOVÁ H., URBANOVSKÁ E., NOVOTNÝ P. 2000: Podporujeme aktivní myšlení a samostatné učení žáků. Olomouc: Hanex.

- HORKÁ H. 2000: Osobnostní a sociální výchova studentů učitelství 1. stupně základní školy. Pedagogická orientace, 3, s. 71-75.
- KOMÁRKOVÁ R., SLAMĚNÍK I., VÝROST J. a kol. 2001: Aplikovaná sociální psychologie III. Praha, Grada Publishing.
- KOŤÁTKOVÁ S. 2000: Humanizace naší školy prostřednictvím osobnostně a sociálně rozvinutého učitele. Pedagogická orientace, 3, s. 84-94.
- KREJČOVÁ V. 2001: Sebereflektivní deník, studentské portfolio a metodika ústní zkoušky. Kritické listy, 3, s. 20-23.
- KYRIACOU CH. 1996: Klíčové dovednosti učitele. Praha: Portál.
- PIKE G., SELBY D. 1994: Globální výchova. Praha: Grada, 1994.
- www.vúppraha.cz - Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání.
- SILBERMAN M. 1997: 101 metod pro aktivní výcvik a vyučování. Praha: Portál, 1997.
- SPIPKOVÁ V. 1999: Současné a perspektivní změny vzdělávání učitelů primárních škol v ČR na pozadí západoevropského vývoje. In: Universitní vzdělávání učitelů primární školy na přelomu století: sborník z vědecké konference. Praha: PedF UK, s. 23-30.
- SPIPKOVÁ V. a kol. 2004: Současné proměny vzdělávání učitelů. Brno: Paido, 2004.
- VALENTA J. 1997: Metody a techniky dramatické výchovy. Praha: Strom, 1997.
- VALENTA J. 1999: Dramatická výchova a sociálně psychologický výcvik. Praha: 1999.
- VALENTA J. 2000: Učit se být. Praha: STROM.
- VALIŠOVÁ A. 1994: Rozvíjení sociální kompetence ve školním prostředí. In: Kasíková H., Vališová A. Pedagogické otázky současnosti. Praha: ISV, 1994.